

Väg 68, delen Norberg-Avesta

Sentida lämningar

Utredning, etapp 1

Norbergs socken
Västmanland

Jan Äblström

Väg 68, delen Norberg-Avesta

Sentida lämningar

Utredning, etapp 1

Norbergs socken
Västmanland

Jan Ählström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2007.

Lektor: Christina Svensson

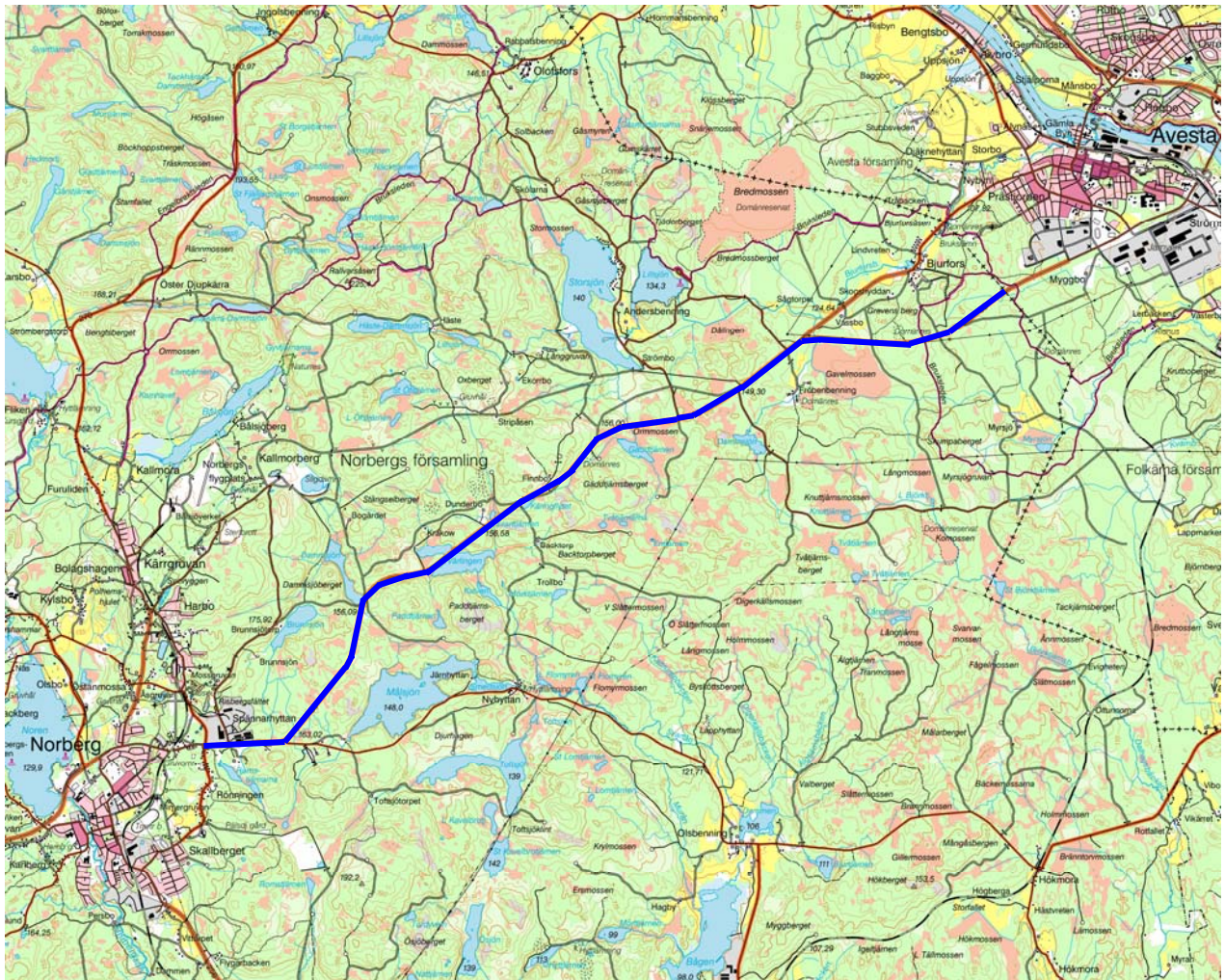
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN 10: 91-85591-57-2
ISBN 13: 978-91-85591-57-2

Tryck: Just Nu, Västerås 2007.

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Topografi.....	5
Målsättning, metod och genomförande	6
Kända forn- och kulturlämningar.....	8
Nypåträffade kulturlämningar.....	12
Tolkning och rekommendation	17
Sammanfattning.....	19
Referenser.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter	20

Figur 1. Utredningsområdet markerat med blått. Utdrag ur digitala Gröna kartan, blad Avesta 12G SV. Skala 1:100 000.

Inledning

Kulturmiljövård Mälardalen (KM) har under november månad 2006 utfört en utredning, etapp 1 med anledning av planerna på att bredda Väg 68 mellan Norberg och Avesta. Vägverket, region Mälardalen har inlett arbetet med en Arbetsplan och önskar få klarhet i vad mån vägbygget kommer att beröra fornlämningar. Utredningsområdet omfattar sträckan mellan Norberg och länsgränsen mot Dalarna. Vägsträckan är 14 kilometer lång och breddningen kommer att omfatta ett 2-6 meter brett område på endera sidan av vägen. Utredningsområdet omfattar därför ett 10 meter brett markområde på ömse sidor om vägkroppen. Den nuvarande vägen som byggdes på 1960-talet löper till stor del genom obebyggd skogsmark. Vägen sammanfaller delvis med en äldre väg som har haft en något nordligare, och krokigare, sträckning och som har passerat mer bebyggda trakter.

KM fick en av länsstyrelsen utarbetad kravspecifikation daterad den 12 oktober med instruktionen att arbetet måste bli utfört under året. KM utarbetade en undersökningsplan vilken var länsstyrelsen tillhanda några dagar senare. Länsstyrelsen fattade beslut den 23 oktober (1st dnr 431-10893-06). Jan Åhlström ansvarade för utredningen och har sammanställt rapporten.

Under den tid som förflöt mellan det att beslut fattades och avtal mellan KM och Vägverket slöts kom vintern med kyla och snöfall. Då det var sent på året och ärendet brådskade kom fältarbetet att utföras enligt plan trots vinterförhållanden med snötäckt mark. Att uppskjuta inventeringen till dess att snön hade smält kändes inte som ett realistiskt alternativ så sent på året.

Utredningen resulterade i att flera sentida kulturlämningar påträffades. Merparten av dem framkom i anslutning till de redan kända lämningarna vid Härads hytta och vid Tuntorpet. Lämningarna utgjordes av hyttlämningar i form av bland annat husgrunder och rostningsbås samt läget för en färskningsanläggning eller hammare. Dessutom påträffades det bland annat röjda ytor och områden med röjningsrösen. Det framkom även lämningar nordöst om sjön Varingen samt nordväst om Fröbenning i form av kolbottnar, ett möjligt gränsröse och en järnvägsbank. Vid Spännarhyttan i Norbergs utkant registrerades en jordkällare och en vägbank. Det är dock få av de påträffade lämningarna som ligger inom vägområdet. Merparten av dem ligger på gränsen till eller utanför det. De lämningar som kommer att beröras av breddningen av vägen, och där ytterligare antikvariska åtgärder är nödvändiga, återfinns vid Härads hytta.

Topografi

Utredningsområdet ligger nordöst om Norberg i nordvästra Västmanland. Norra Västmanland är ett utpräglat skogslandskap där bergsbruket har varit den dominerande sysselsättningen.

Vägsträckningen har en sydvästlig till nordostlig sträckning med Norberg i sydväst och länsgränsen i nordost. Området ligger på nivåer mellan 140 och 160 meter över havet. Förutom längst i sydväst, i utkanten av Norbergs tätort, löper vägen i ett landskap som är helt dominerat av skog. Topografien är omväxlande med låglänta flacka områden och höglänta partier. Skogen utgörs av blandskog vilken ofta är karakteriserad som sumpskog. I de flacka landskapsavsnitten i nordöst återfinns stora mossmarker. Vägen passerar några mindre sjöar och flera vattendrag vilka har fått sina

naturliga flöden avskurna av vägen vilket har förstärkt och utvidgat de sumpiga områdena.

Jordmånen domineras av blockig morän som i den mer höglänta marken övergår i storblockig morän eller i att berget går i dagen. På de platser där det finns eller har funnits bebyggelse förekommer det fickor av silt.

Den bebyggelse som finns i närheten av vägen utgörs av de gamla torpen Krakow, Dunderbo, Finnbo och Trollbo vilka ligger på behörigt avstånd norr om vägen samt Backtorp och den gamla hyttplatsen Fröbenning söder om vägen. I dagsläget finns det inte någon uppodlad mark i anslutning till vägen. Enligt den Gula kartan återfinns den närmast belägna åkermarken ett gott stycke söder om vägen vid Fröbenning i delsträckans nordöstra del.

Målsättning, metod och genomförande

Målsättningen med utredningen, etapp 1, är att klargöra om breddningen av vägen kommer att beröra fornlämningar som inte är kända. Platser där det kan finnas lämningar som inte är synliga i markytan skall utpekas.

Arbetet omfattade en Kart- och arkivstudie vars syfte var att sammanställa de kända fornlämningarna samt att eftersöka uppgifter om ej registrerade lösfynd och ej registrerade anläggningar.

Vid arkivstudien gjordes genomgångar av FMIS, SHMs Tillväxten, Läns museets arkiv samt Atlas över Sveriges bergslag, delen Norbergs bergslag.

Vid kartstudien studerades jordartskartan och den ekonomiska kartan från 1907. Eftersom en studie av äldre kartmaterial är genomförd inom ramen för Atlas över Bergslagen begränsades föreliggande kartstudie till den geometriska karta från 1761 över Väringsberg/Gammelhärads där de berörda fornlämningarna Härads hyttplats och övergivna bytomt är angivna (RAÄ 42 och 163). För de resterande berörda byarna hämtades uppgifterna direkt från Atlasen. Det upprättades inte några kartkalkar.

Utredningsområdet inventerades. Utgångspunkten var tiometerskorridoren på ömse sidor om vägen men vid kända bebyggelselägen och topografiskt gynnsam miljö för stenåldersaktivitet utvidgades inventeringen och kom att omfatta ett upp emot 50 meter brett område. Inventeringen genomfördes vid tre tillfällen. Merparten av sträckan inventerades under vinterlika förhållanden med kyla och ett upp emot två decimeters snötäcke. Vid två tillfällen gjordes mer begränsade punktinsatser under gynnsamma förhållanden med barmark.

De påträffade kulturlämningarna prickades in på ett utsnitt av en till skala 1:10 000 uppförstorad Gula kartan. De påträffade lämningarna beskrevs. Under inventeringen togs översikts- och detaljfotografier i digitalt format. Avståndsangivelser och uppgifter om lokalernas utbredning är baserad på stegning.

Enligt undersökningsplanen skulle hela vägsträckan inventeras på båda sidor om vägen. Inventeringen var dock svår att genomföra. Utmed hela sträckan stod det viltstängsel vars, ställvis glest belägna, portar medgav tillträde till området. De många sumpiga och vattensjuka områdena försvårade också rörelsen i terrängen. Snötäcket försvårade naturligtvis inventeringen såtillvida att det inom stora områden inte har varit möjligt att observera flacka anläggningar.

Inventeringen koncentrerades till två områden vilka efter kartstudier och resultatet av den pågående inventeringen utkristalliserades som lämpligast för förekomst av både förhistoriska som sentida lämningar.

Området mellan Dammsjön/Tuntorp och Svartjärn/Dunderbo

Detta område ligger i anslutning till ett vattensystem med flera små sjöar vilka är förbundna genom mindre vattendrag. I detta område finns de kända fornlämningar som berörs av vägbygget (Härads gårdsläge och hytta) samt det fortfarande bebodda torpet Dunderbo och det övergivna torpet Tuntorp. Här prioriterades området runt Tuntorp och Härads hytta, stränderna runt sjön Varingen och marken vid Dunderbo. Inventeringen genomfördes på ömse sidor av vägen utom vid Härads bytomt där sankmarker med vattenspiegel förhindrade inventering på vägens södra sida. Runt Varingen inventerades ett större område än det tio meter breda utredningsområdet.

Inom utredningsområdet finns det platser utmed nivåkurvan för 150 meter över havet vilka har legat i ett större vattensystem som de nuvarande sjöarna och vattendragen är rester av. Dessa platser har utgjort uddar, bukter och vikar som kan ha varit lämpliga för aktivitet under stenålder. I en höglänt, flack och relativt stenfri, yta som indikerades genom en udde i nivåkurvan för 150 meter över havet öster om sjön Varingen grävdes det provgropar (se figur 4). Groparna grävdes inom det 10 meter breda utredningsområdet och de grävdes kvartsmeterstora eller som provstick med spade. Läget för de enskilda groparna dokumenterades inte och groparna beskrevs inte.

Området från Fröbenning mot Finnbo

Detta område omfattade marken sydväst om avtagsvägen mot Fröbenning i riktning mot Finnbo. Fröbenning är en bebyggelseenhet och hyttplats som ligger relativt nära vägen och där marken enligt jordartskartan har varit siltig och enligt de historiska kartorna även har varit uppodlad. Närmast Fröbenning inventerades båda sidorna av vägen. Mellan Ormmossen och Finnbo gjordes punktinsatser på vägens norra sida. Inventeringen berörde utredningsområdets faktiska bredd.

Lågprioriterade områden

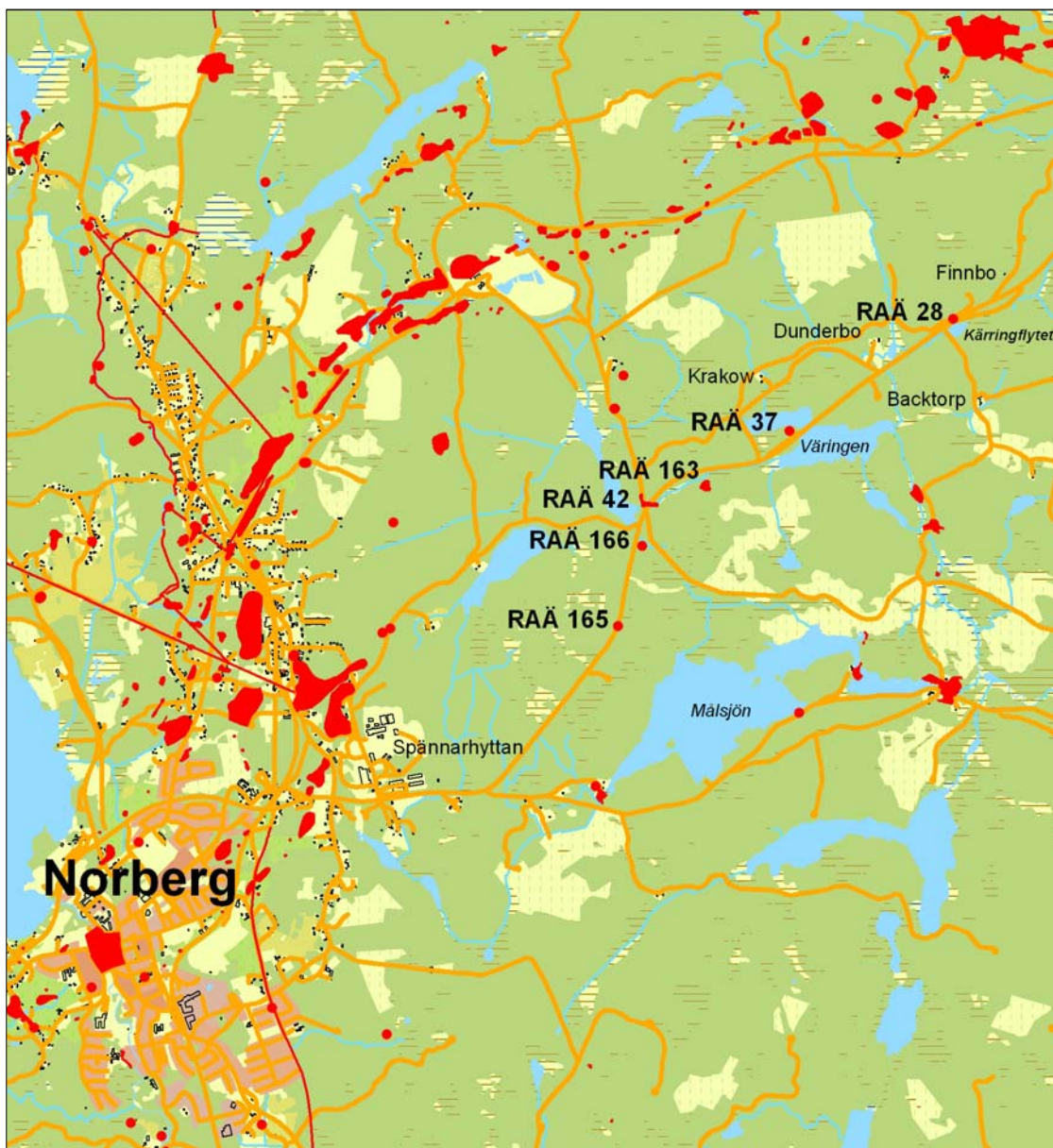
Några sträckor av vägen inventerades översiktligt genom punktinsatser. Det gäller den del av vägen som låg närmast Norbergs samhälle, sumpskogen söder om Dammsjön, sträckan mellan tjärnen Kärringflytet och Älgmossen samt området från Fröbenning fram till länsgränsen. Inom dessa områden dominerade omfattande mossmarker, sankmarker, sumpskogar och det förekom höglänta områden där berget synbart var sprängt.

Fotografi 1. Vy mot NÖ över den låglänta och sumpiga marken söder om Dammsjön. Foto: Jan Äblström.

Kända forn- och kulturlämningar

Runt Norberg finns det enligt fornminnesregistret inte några lämningar från brons- eller järnåldern och bara enstaka lösfynd från stenåldern. Stenåldersfynd är annars en vanlig fornlämningskategori i norra Västmanland. Det förekommer medeltida lämningar i området, även tidigmedeltida sådana och Norberg omnämns i skrift första gången 1303. Järnhanteringen i Norbergsområdet kan arkeologiskt beläggas till tidigmedeltid genom undersökningarna i Lapphyttan (Carlsson 2003).

Figur 2. Fornlämningarna i den sydvästra delen av utredningsområdet, endast de belägna inom utredningsområdet eller nära vägen är numrerade enligt Fornminnesregistret. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Fornminnesregistret redovisar sex fornlämningar som ligger i direkt anslutning till vägsträckan (se figur 2). Samtliga är av sentida slag och utgörs av vägstenar (RAÅ 28, 165), en gravplats från 1700-tal (RAÅ 37), en torplämning, *Tuntorpet*, med en husgrund och stenröjda ytor (RAÅ 166), *Härads* gamla bytomt med två husgrunder och en källare, allt inom en stenröjd yta (RAÅ 163) samt lämningar efter *Härads hytta* bestående av en slaggvarp och ett område med sotig mylla (RAÅ 42).

Figur 3. Fornlämningarna i den nordöstra delen av utredningsområdet. Det finns inte någon registrerad fornlämning inom utredningsområdet eller nära vägen. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:50 000.

I området i övrigt, företrädesvis ett gott stycke norr om vägen, redovisar Fornminnesregistret en stor förekomst av sentida lämningar, främst i form av gruv- och hyttlämningar. Samtliga ligger dock på ett stort avstånd från utredningsområdet och berörs därför inte av vägbygget.

I Norbergs socken förekommer det enligt SHMs digitala Tillväxten fyra lösfynd varav två är av stenålderskaraktär i form av stenyxor (Inventarienummer 12651 och 12871) samt två sentida fynd, en järnyxa och en hillebard (Inventarienummer 12147 och 1495). Inget av fynden kan dock knytas till utredningsområdet. VLMs arkiv redovisar inte några lösfynd eller att det finns eller har funnits anläggningar av antikvariskt intresse inom utredningsområdet.

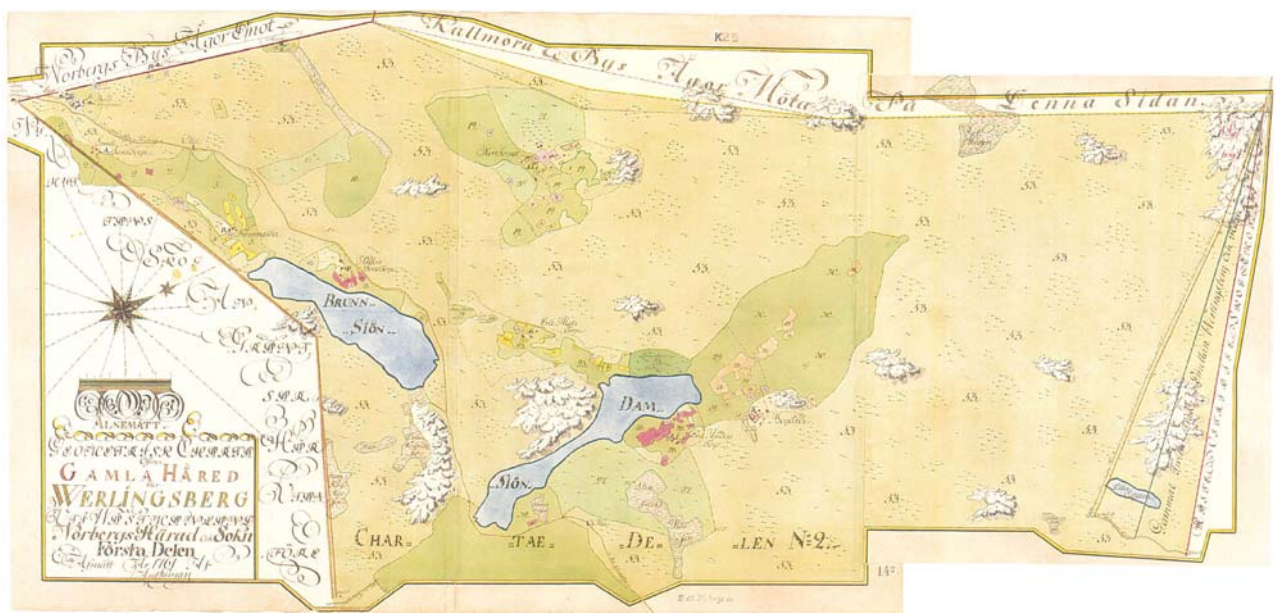
Utredningsområdet ligger inom byarna Nyhyttan, Värblingsberg/Gammelhärad (Härad), Andersbenning och Bjurfors (Fröbenning) (räknat från sydväst till nordost i vägsträckningen) vilka finns belagda i skriftliga källor från 1500-talets första hälft

(Pettersson 1994). Det är dock bara platsen för den övergivna Härads by som ligger i närheten av utredningsområdet.

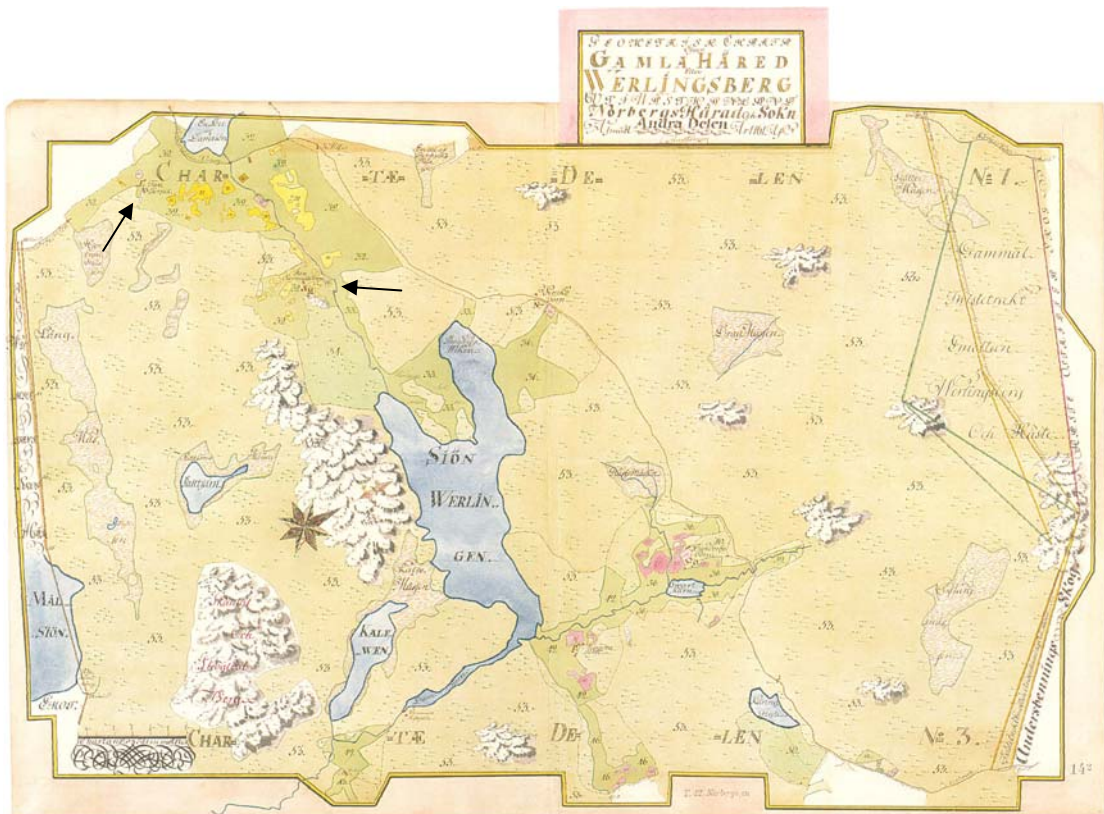
Enligt Atlas över bergslagen omnämns Härads by första gången 1539, från samma år finns även hyttan belagd (Pettersson 1994). Under 1600-talen finns även en hammare knuten till Häråd, den läggs ned något tidigare än hyttan som läggs ned mellan 1650 och 1700.

På 1688 års sockenkarta är Häråd ungefärligt utsatt i anslutning till den plats där bytomten och hyttan är registrerade. Någon bebyggelse är dock inte markerad vare sig på 1688 års sockenkarta eller på 1761 års geometriska karta (se figur 4). Den första bebyggelse som markeras återfinns på 1761 års geometriska karta i form av Jan Samuels torp som ligger på platsen för Härads gamla bytomt (RAÄ 163) (se figur 5). På 1907 års ekonomiska karta är både bebyggelsen vid Häråd och Tuntorpet utritad. I övrigt redovisar inte Atlasen förekomst av någon nu försvunnen bebyggelse.

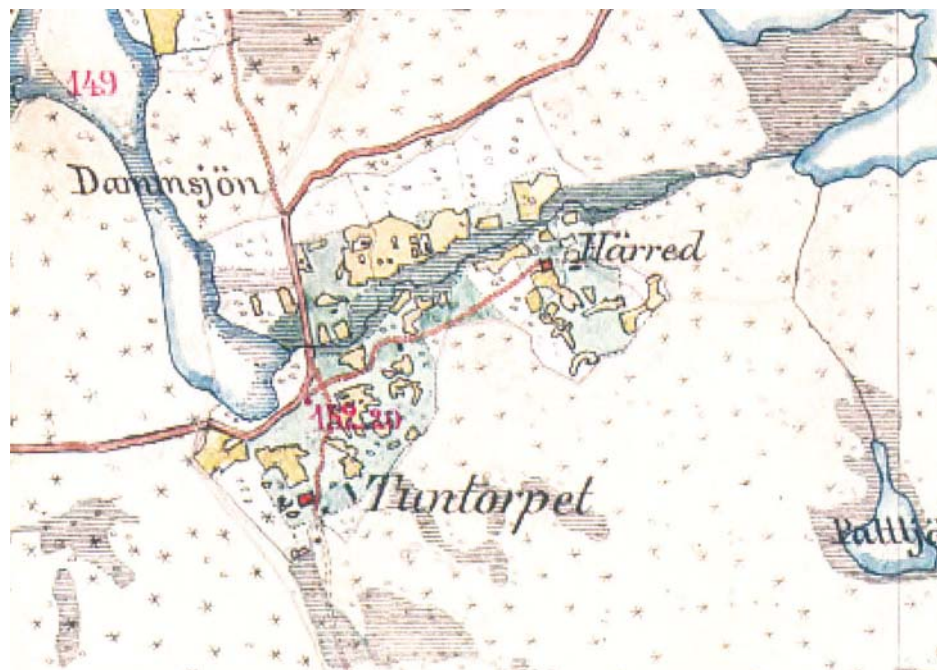
Vad gäller markanvändningen så ger 1761 års karta och 1907 års ekonomiska karta den informationen att inslaget av odlad mark var större tidigare än vad den är idag, vilket inte är så förvånande. Runt den på kartorna redovisade bebyggelsen finns det små åkerlappar vilka idag är igenvuxna. Man kan se att uppodlingen i anslutning till Tuntorpet ligger något senare i tid än vad den gör vid Härads bytomt eftersom ny mark har tagits i anspråk mellan 1761 och 1907. Utöver den här ovan redovisade bebyggelsen redovisar inte kartorna några anläggningar vilka skall ha legat inom utredningsområdet.

Figur 4. 1761 års karta, del 1, här ses Dammsjön och området där Härads bytta har legat. Ej skalenlig bild.

Figur 5. 1761 års karta, del 2, här ses platsen för Häreds bytomt vilken där Jan Emanuels torp ligger (se pil). Tuntorp ses i det övre västra hörnet (se pil). Lägg märke till den uppodlade marken mellan de båda torpen. Ej skalenlig bild.

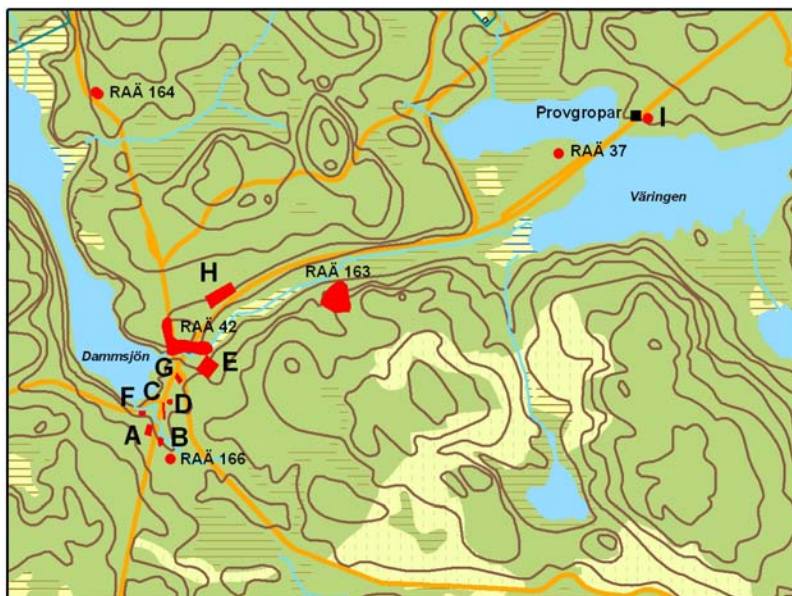

Figur 6. Utdrag ur 1907 års ekonomiska karta över området runt Härad och Tuntorp. Ej skalenlig bild.

Nypåträffade kulturlämningar

Tuntorpet och Härads hytta

I området påträffades åtta lokaler som omfattar flera sentida lämningar vilka kan knytas till järnhanteringen vid Härads hytta och till uppodling av den omgivande marken samt till aktiviteter runt Tuntorpet (se figur 7). Merparten av lämningarna ligger utanför eller på gränsen till utredningsområdets 10 metersgräns.

Figur 7. De nypåträffade fornlämningarna vid Härads hytta, angivna med bokstäver. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

A. Område med röjningsrösen

Det 30x25 meter stora området ligger på den västra sidan av vägen drygt 10 meter från viltstängslet, det vill säga på gränsen till utredningsområdet. Inom en dikesomgärdad till synes stenfri yta är två röjningsrösen belägna. Rösena är ovala och strax över 5 meter långa och 1 till 2 meter breda och strax under metern höga. Stenarna är runt 0,5 meter stora och övermossade. Området är karterat som åker på 1907 års ekonomiska karta.

B. Område med röjningsrösen

Det 20x15 meter stora området ligger på den östra sidan av vägen, drygt 10 meter från viltstängslet. I tillsynes stenfri mark ligger tre röjningsrösen. Rösena är ovala eller rundade 2-5 meter stora och 0,5-1,0 meter höga. Stenarna är 0,5-0,8 meter stora och övermossade. Området är karterat som åker på 1907 års ekonomiska karta.

C. Vägbank

Från nuvarande väg och åt söder finns en gammal vägbank. Den är 3 meter bred och går att följa i 40 meter (N-S), därefter är den helt igenvuxen. Utmed den östra sidan finns ett flackt dike.

D. Område med röjningsrösen

Inom ett 20x20 meter stort område förekommer tre röjningsrösen vilka omger en

dikesomgärdad tillsynes stenfri yta. Rösen är oregelbundna och runt 5 meter stora, 0,5 meter höga, övermossade med 0,5 till 1,0 meter stora stenar. Området ligger på gränsen för utredningsområdet. Området är angivet som åkermark på kartorna från 1761 och 1907.

Fotografi 2. Ett av röjningsrösen inom objekt A. Foto från SV, Jan Ählström.

E. Hyttlämningar

Inom ett 50x40 meter stort område beläget öster om vägen förekommer lämningar som kan knytas till Härads hytta. Lämningarna ligger ca 20 meter öster om vägen men marken däremellan kan förväntas innehålla ytterligare hyttlämningar vilka inte är synliga i markytan. I området finns det bebyggelselämningar i form av en husgrund och flera troliga spismursrösen. Utöver bebyggelselämningar finns det även två rostningsbåsar, odlingslämningar och en väg.

Beskrivning

Det finns en avgränsbar husgrund som är 12x6 meter stor (Ö-V) och består av en syllstensgrund med en inre källare vilken är synlig som en 5x4 meter stor stenram. I den västra långsidan syns ett ca 4x1 meter stort och 0,8 meter högt spismursröse. Direkt väster om husgrunden finns ett 4x3 meter stort och 1,5 meter djupt rostningsbåsar. Direkt väster om rostningsbåset finns en ca 20 meter lång (NV-SÖ) väg. Femton meter i sydöstlig riktning finns ytterligare ett 7x4 meter stort och 1,5 meter djupt rostningsbåsar. I marken runt husgrunden och rostningsbåsen är ytterligare 3-4 spismursrösen utan synlig byggnadslämning belägna. Norr och sydöst om hyttlämningarna finns områden med röjningsrösen och stenfria ytor. Dessa områden utgör troligtvis delar av den åkermark som är angiven på 1761- och 1907 års kartor.

F. Hyttlämningar

I anslutning till ett vattendrag på västra sidan av Dammsjön påträffades en 20x15 meter stor och 1 meter djup anläggning vars kanter ställvis uppfattades som stensatta. Platsen bedömdes som en möjlig fördämning. I en rotvälta, direkt väster därom, iakttoogs ett lager som är mörkfärgat av sot och kol. I det mörkfärgade lagret förekommer det rikligt med slagg. Slaggen bedöms som färskningsslag eventuellt hammarslag. Platsen kan därför tänkas hysa lämningar efter antingen en färskningsanläggning vilken kan ha föregått den hammare som har funnits vid Härad eller också utgör den platsen där hammaren har legat.

G. Stentäkt

Direkt invid vägen påträffades en 30x10 meter stor yta (N-S) inom vilken det låg en förhållandevis stor mängd huggen sten. Stenarna uppvisade olika grad av bearbetning, vissa var mer tillformade än andra och liknade grindstolpar till form och storlek och vissa markfasta stenar uppvisade brottytor och borrarpar. Platsen har använts för husbehovstäkt av sten och verksamheten går troligtvis, utifrån geografisk närhet, att knyta till Tuntorp.

H. Område med röjningsrösen

Ett stycke öster om platsen för Härads hytta, på vägens norra sida, finns ett område med röjningsrösen och stenfria ytor. Området är 80x30 meter stort (SV-NÖ) och det förekommer 7 röjningsrösen och 1 höjdrygg med en stor mängd påförd sten. Rösena ligger mellan 10 och 20 meter från viltstängslet. Området kan identifieras både på 1761 års karta och på 1907 års ekonomiska karta så som uppodlat.

Fotografi 3. Platsen för husgrunden inom objekt E, stenarna som markerar källaren syns i bildens vänstra kant. Foto från SSV, Jan Åhlström.

Sjön Väringen

På östra sidan av sjön Väringen, söder om vägen, påträffades en kolbotten och på den norra sidan grävdes 8 provgropar utan fornlämningsindikation (se figur 7).

I. Kolbotten

Cirka 20 meter söder om vägen påträffades en kolbotten, efter en resmila, i flack terräng. Den är rund och 15 meter stor i diameter. Runt kolbottens kanter, utom i den sydöstra delen, finns en 0,3 meter hög vall. Vid provstick med spade centralt i anläggningen anträffades ett tjockt kollager.

Fröbenning-Finnbo

Utmed denna sträcka påträffades tre lämningar, en järnvägsbank, en kolbotten och ett möjligt gränsröse (se figur 8).

Figur 8. De nypåträffade lämningarna vid Fröbenning angivna med bokstäver. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

J. Kolbotten

I flack terräng påträffades en rund kolbotten efter en resmila. Den är 10 meter stor i diameter och runt den finns en 0,3 meter hög vall. Tio meter åt sydväst finns platsen för en eventuell kojlämning. Kojlämningen består av en 2x2 meter stor utjämnad och stenig yta som blivit nedgrävd 0,1 meter. Anläggningen ligger strax utanför utredningsområdet.

K. Gränsröse?

I en linjär stenansamling finns en 2x2 meter stor och oregelbunden stensamling utkristalliserad i vars mitt det står en 0,5x0,4x0,3 meter stor sten. Läget sammanfaller inte med någon ägogräns på 1907 års ekonomiska karta eller med någon nuvarande gräns. Stensamlingen ligger inom utredningsområdet.

L. Järnvägsbank

I denna del av vägsträckan sammanfaller utredningsområdet, på båda sidorna om vägen, med sträckningen för den gamla järnvägslinjen Krylbo-Norberg (KNJ) som var i drift från 1874 till 1958. Den gamla järnvägsbanken tycks idag användas som promenadstråk. Läget för järnvägsbanken är angivet på dagens kartor.

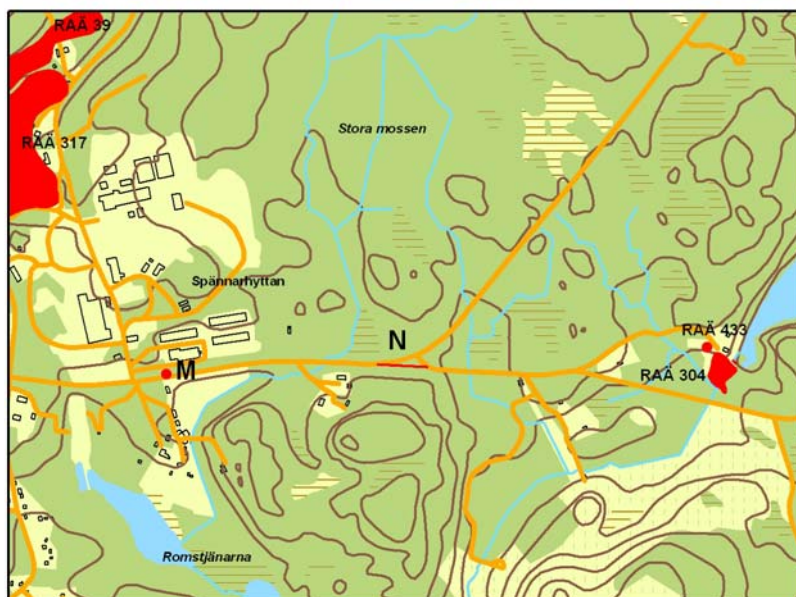
Spännarhyttan

M. Jordkällare

På den norra sidan av vägen ligger en jordkällare inom vägområdet (se figur 9, och foto 4). Jordkällaren vars vägg är uppförd i slaggsten kan troligtvis knytas till den bebyggelse som finns angiven på 1907 års ekonomiska karta.

N. Vägbank

På den södra sidan av befintlig väg löper en ca 100 meter lång sträcka (Ö-V) av en äldre vägsträckning. Vägen kan identifieras på 1907 års karta.

Figur 9. De nypåträffade lämningarna vid Spännarhyttan angivna med bokstäver. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

Fotografi 4. Jordkällaren, objekt M, vid Spännarhyttan. Foto från S, Jan Ählström.

Tolkning och rekommendation

Utredningsresultatet var entydigt. I detta skede av utredningen finns det bara indikation på att vägbygget kommer att beröra sentida lämningar. Det har inte framkommit några indikationer på att det finns förhistoriska lämningar inom utredningsområdet. I flera fall kan lämningarna knytas till 1800- och 1900-tal (minnesstenar, en järnvägsbank, vägbankar och en jordkällare).

Vid före detta Härads hytta och den närbelägna platsen för torpet Tuntorp, öster och söder om Dammsjön, förekommer lämningar som kan gå tillbaka till medeltid. Dessa lämningar utgörs av de hyttlämningar som sedan tidigare är registrerade på platsen och som nu har utvidgats både till ytan och till antal såväl som till lämningens karaktär. De sedan tidigare registrerade slaggvarpen och den mörkfärgade myllan kompletteras nu med bebyggelselämningar samt några rostningsanläggningar. De spismursrösen som påträffades vid inventeringen är till karaktären ålderdomliga, kanske till och med medeltida vilket avsaknad av tegel tyder på.

Till Härads hytta skall även lämningarna efter den färskningsanläggning eller hammare knytas som påträffades väster om Dammsjön. Rör det sig om en anläggning för färskning så kan denna del av järnhanteringsprocessen vid Härad ha medeltida ursprung, vilket möjligen även är fallet vid exempelvis Fröbenning där det också har hittats färskningsslagg (Pettersson 1994). Den hammare som skall ha funnits vid Härad kan då ha avlöst den nu påträffade lämningen.

I den omgivande marken finns även lämningar efter de uppodlingar som gjorts runt byn/hyttan Härad och Tuntorp. Odlingarna ger sig tillkänna genom röjningsrösen och röjda ytor vilka torde motsvara läget för de små åkertegar som blev odlade. Odlingsmarken går till stor del att via kartstudier att tidfästa till 1700-talet. Mot bakgrund av hyttans senmedeltida ursprung är det inte otroligt att även odlingslämningarna kan vara medeltida.

Fotografi 5. En röjd yta inom objekt H öster om Härads hytta. Foto från Ö, Jan Åhlström.

De bebyggelse lämningar som påträffats kan antas markera den plats där de som drev hyttan och brukade den omgivande uppodlade marken bodde. I senare tid kan namnet ha övertagits av bebyggelsen som har funnits vid den registrerade Härads gamla bytomt (RAÄ 163). Som nämnts tidigare är den första bebyggelsen på platsen benämnd Jan Samuels torp och inte Härad.

De två kolbottnar efter resmilor som påträffades ligger perifert i förhållande till bebyggelsen. Det är oklart av vilken ålder kolbottnarna är och på grund av utredningsområdets smala karaktär är det också oklart om det finns ytterligare kolbottnar i deras närhet. De kan dock förväntas ha försett någon av de hyttor som finns i omlandet med det kol som producerades vid milorna.

KM anser att det krävs ytterligare antikvariska insatser i området runt Härads hytta inför vägbygget. Det kan inte uteslutas att det i området finns ytterligare lämningar som inte är synliga i markytan. För att undersöka det krävs en förundersökning varvid sökschakt grävs. Det markområde som skall tas i anspråk kommer att vara mycket smalt (endast upp till 6 meter) och lämningarna kommer, av utredningsresultatet att döma, endast att beröras i en mindre omfattning. Inventeringen gjordes under dåliga förhållanden med snötäckt mark vilket innebar att eventuella flacka anläggningar undgick upptäckt. Utredningen har ändå visat att området är mer komplext än vad som framgår enligt fornminnesregistret. KM anser därför att det i samband med en förundersökning bör genomföras en kartering av hyttområdet samt en fördjupad inventering inriktad mot ytterligare hytt- och kolningslämningar i omgivningarna. På så sätt tillvaratas och fördjupas kunskapen om järnhanteringen vid Härad.

De övriga påträffade lämningarna kräver inte några ytterligare antikvariska åtgärder i de fall de skulle komma att beröras av vägbygget. Det är Länsstyrelsen i Västmanlands län som äger beslutet i frågan.

Sammanfattning

Under november månad 2006 genomförde KM en arkeologisk utredning, etapp 1, utmed väg 68 på delen mellan Norberg och länsgränsen mot Dalarna. Utredningen genomfördes efter beslut av länsstyrelsen och syftade till att utreda om breddningen av vägen kommer att beröra fornlämningar som inte är kända.

Utredningen föranleddes av att Vägverket, region Mälardalen vill bredda vägen med mellan 2 och 6 meter. Utredningsområdet var därför smalt, 10 meter på ömse sidor om vägkroppen. Utredningen omfattade momenten kart- och arkivstudie samt fältinventering. Kartstudien begränsades till Härads by/hytta eftersom en kartstudie redan är genomförd inom ramen för Atlas över Bergslagen. Inventeringen genomfördes till största del under vinterförhållanden med snötäckt mark på grund av en pressad tidplan. Därför har flacka anläggningar varit svåra att upptäcka.

Fornlämningsskildern i området är gles och de registrerade lämningarna är av sentida slag (någon torplämning, en sentida begravningsplats och några minnes- och vägstenar). Platsen för den medeltida Härads hytta utgjorde ett undantag med sina medeltida anor.

Vid inventeringen påträffades det inte några förhistoriska lämningar eller platser där sådana kan förekomma under jord. De lämningar som registrerades var i stor utsträckning av sentida slag och utgjordes bland annat av delar efter äldre vägsträckor, röjningsrösen och några kolbottnar. Runt den plats där Härads hyttlämning är registrerad (RAÄ 42) påträffades ytterligare hyttlämningar i form av husgrunder, spismursrösen och rostningsanläggningar. Det påträffades även en eventuell lämning efter en färskningsanläggning eller platsen för den hammare som skall ha funnits i anslutning till Härads hytta.

Referenser

Jordartskartan, bladet Avesta III. Ö. 30.

Uppgifter ur Fornminnesregistret.

LMV, Geometrisk avmätning över Gammelhärad/Värblingsberg 1761, T42 14:1-2.

Uppgifter ur Väg 68, delen Norberg-Avesta, Förstudie, Samrådshandling 2005-01-31. Vägverket.

Carlsson, R. 2003. En arkeologisk förundersökning i Norbergs äldre tätortsområde. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ380, Engelbrektsgatan, Kvarteret Höjden och Kvarteret Tinget. Norbergs socken. Västmanland. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen. Rapport 2002:A48. Västerås.

Pettersson, I-M. 1994. Norbergs Bergslag. Jernkontoret, Bergshistoriska utskottet. Serie H 101. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	06102
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-10893-06, 2006-10-23
<i>Undersökningsperiod:</i>	6-8, 16-17/11-2006
<i>Arkeologitimmars:</i>	73 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	14 km
<i>Personal:</i>	Kaisu Anttila, Örjan Hermodsson och Jan Ählström
<i>Belägenhet:</i>	Norbergs kommun
<i>Ekonomisk karta:</i>	12G2b, 12G3d, 12G3c
<i>Koordinatsystem:</i>	Rt 90
<i>Koordinater:</i>	X6661786 Y1508080, X6667624 Y1519305
<i>Höjdsystem:</i>	-
<i>Inmätningssätt:</i>	Manuell inprickning
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos KM

